

Stopa sbírky *Typus mundi* (1627) v barokních Čechách. Poznámka k roli emblematické v jezuitské pedagogice *

Pavel PANOCH

Záliba jezuitů v rétorice a sofistikované vizualitě patří k dobře známým faktům kulturní historie.¹ Obě inklinace vyvěraly z jezuitské spirituality, založené na rozvíjení smyslových podnětů Exercicií, souboru meditativních cvičení, sestavených zakladatelem Societatis Jesu sv. Ignácem z Loyoly (1491–1538),² a z pestrých pastoračních a misijních aktivit jezuitů. Důraz, který první příslušníci řádu kladli na praktickou teologii spočívající v přijetí náplně křesťanství a v hledání cesty k lepšímu životu a jejich navázání na renesanční humanistickou tradici, trvale ovlivnily také charakter jezuitského školství. Program jezuitského humanismu vznikl v době kolem roku 1565, kdy postupně zahájilo činnost prvních devětatřicet jezuitských škol v Messině, Římě, Florencii, Kolíně nad Rýnem, Vídni a dalších evropských městech.³ Příprava adeptů řádového školství byla od samého počátku

* Příspěvek vznikl s podporou Grantové agentury České republiky (standardní grant GA ČR P409/11/0525).

¹ Mnohostranný vztah jezuitů a jejich řádové propagandy k dobovým formám vizuality diskutují z různých perspektiv statě v kolektivních monografiích: J. W., O'MALLEY – G. A., BAILEY (ed.), *The Jesuits and the Arts 1540–1773*. Philadelphia: Saint Joseph's University Press, 2005; P. CEMUS (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. Tomus 1–2. Praha: Karolinum 2010. K využití různých vizuálních forem v jezuitské edukaci viz K., PORTEMAN, *The Use of the Visual in Classical Jesuit Teaching and Education*, *Paedagogica Historica* 36, 2000, s. 179–196.

² K charakteru ignaciánské spirituality např. D., LONSDALE, *Oči k vidění, uši k slyšení. Úvod do ignaciánské spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003. Ke genezi a formě raných jezuitských meditativních knih viz D., FREEDBERG, *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*. Chicago – London 1989, s. 179–187. Srov. J. Ch., SMITH, *Sensuous Worship. Jesuit and the Art of the Early Catholic Reformation in Germany*. Princeton – Oxford 2002, s. 46–49. Naposledy detailně W. S., MELION, *The Meditative Art. Studies in the Northern Devotional Print 1550–1625*. Philadelphia: Saint Joseph's University Press, 2009.

³ R., DIMLER, *Humanism and the Rise of the Jesuit Emblem*. In: IDEM, *Studies in the Jesuit Emblem*. New York: AMS Press, 2007, s. 60. Prvně otištěno in: P. M., DALY – D. S., RUSSELL (ed.), *Perceptions Essays in honor of William S. Heckscher*. Saecula Spiritualia 36. Baden-Baden: Valentin Koerner, 1997, s. 93–109.

orientována na vstípení znalosti kvalitní moralistní literatury, osvojení technik umění paměti (ars memorativa)⁴ a nácvik schopnosti přesvědčování – vše směřovalo k elokvenci. V oblasti rétoriky učitelé seznamovali studenty – oproti předcházejícím dobám beroucím si za vzor klasiky jako Cicera – převážně s autory antického „stříbrného věku“, mezi něž patřili Martialis, Seneca či Tacitus. Nový „antiklasický“ styl, nazývaný argutia či stylus acutus, preferoval krátké a výstižné epigramatické formy.⁵ Nastupujícímu ideálu slučujícímu literární kreativitu s lakonickým vyjádřením (multo in parvo)⁶ plně konvenoval emblematický žánr, jenž prožíval zlatou éru svého rozkvětu především v období druhé poloviny 16. a po celé 17. století. Jeho doménou se přirozeně stala oblast knižní kultury, v níž se mohla ideálně uplatnit ustálená struktura emblémové jednotky, sestávající z ikony (picture), jejího heslovitého nadpisu (motta) a delšího, veršem či prózou psaného komentáře (epigramu) objasňujícího alegorický nebo moralistní význam emblému, často zaobalený v důvtipnou formu hádankovité povahy.⁷ Pod otěžemi svíranými v rukou jezuitských pedagogů však emblémy záhy vystoupily ze stránek knih a uplatnily se také v méně statických formách kultury, jaké představovaly rétorické žákovské deklamace či dramatické produkce.⁸

První zmínky o použití výrazu „emblém“ v praktické řádové výuce nalézáme v Ratio studiorum (1599), dokumentu představujícím faktický souhrn základních principů jezuitského školství, v oddíle věnovaném rétorice.⁹ Vyučující jsou instrukcemi pobízeni k vysvětlení probírané látky žákům za pomoci „mluvících figur“, tj. s využitím obrazů komentovaných doprovodnými nápisy (např. „tak jako pes symbolizuje věrnost“). Předpis jezuitské profesory dále nabádá: „Zvolme si básnickou skladbu napsanou žákem a připevněme je na stěny školní třídy a téměř každý další měsíc, podle obyčejů regionu se může vybrat krátká próza... a můžou být přidávány, ne bez vědomí rektora koleje, také kresby, které mohou reprezentovat nějaká motta nebo

⁴ K technikám mnemotechnického cvičení paměti více F. YATES, *The Art of Memory*. London: Routledge and Kegan Paul, 1966; J. J. BERNIS – W. NEUBER (ed.), *Ars memorativa. Zur kulturgeschichtlichen Bedeutung der Gedächtniskunst 1400–1700*. Tübingen 1993.

⁵ R., DIMLER, práce cit. v pozn. 3, s. 59–70. K teorii pozdně renesanční jezuitské rétoriky a ke „stylu argutus“ podrobně B., BAUER, *Jesuitische „Ars rhetorica“ im Zeitalter der Glaubenskämpfe* (= Mikrokosmos. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Bedeutungsforschung 18). Frankfurt am Main – Bern – New York: Peter Lang, 1986.

⁶ K filozofické tradici „lakónské stručnosti“ viz P., HADOT, *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 19. Srov. R. L., COLIE, *Small Forms: Multo in Parvo*. In: EADEM, *The Resources of Kind. Genre-Theory in the Renaissance*. Ed. B. K., LEWALSKI, Berkeley – Los Angeles – London 1973, s. 32–75.

⁷ Pro bližší charakteristiku emblematiky a emblémových knih viz alespoň K. – A., WIRTH – W., HECKSCHER, *Emblem, Emblembuch*. In: Reallexikon der Kunstgeschichte. Bd. 5. Stuttgart 1967, s. 86–222. Srov. J., BECKER, *Emblem book*. In: J., TURNER, *The Dictionary of Art*. Vol. 10. London: Macmillan Publishers 1996, s. 173–177. Z české literatury především L., KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematiky*. Praha: Národní knihovna, 2002.

⁸ Návaznost jezuitské dramatiky na humanistické tradice sleduje H., BOČKOVÁ, *Divadlo božího řízení Jeremiáše Drexela a tradice humanistických theater*, Česká literatura 2001, č. 2, s. 185–193. K domácím jezuitským divadelním produkcím naposledy M., JACKOVÁ, *Divadlo jako škola tčnosti a zbožnosti. Jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2011 (pro přehled starší literatury viz s. 268–274).

⁹ Ke genezi, obsahu a praktickému uplatňování Ratio studiorum viz E. A., FITZPATRICK et al. (ed.), *St. Ignatius and the Ratio Studiorum*. New York: McGraw-Hill, 1933; A. P., FARRELL, *The Jesuit Code of Liberal Education. Development and Scope of the Ratio Studiorum*. Milwaukee 1938. Naposledy sborník J., ATTEBERRY – J., RUSSELL (ed.), *Ratio Studiorum: Jesuit Education, 1540–1773*. Chestnut Hill: Mass., 1999. Srov. K., BOBKOVÁ – VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Karolinum, 2006, s. 19–21. Pro základní bibliografii k tomuto dokumentu a jezuitskému vzdělávání viz <http://bc.edu/sites/libraries/ratio/ratiobibl.html> (vyhledáno 7. 9. 2011).

*předložená témata.*¹⁰ Syžet emblému se přitom mohl obracet prakticky k čemukoliv z oblasti živé a neživé přírody, reflektovat lidské vlastnosti či historické události.¹¹

Prvenství v zapojení emblémů do pedagogické praxe v jezuitských kolejích bývá připisováno páteru Ledesmovi, druhovi sv. Ignáce a vedoucímu výuky na římském Collegio Romano, který dal popud k tomu, aby byly jednou ročně – na svátky P. Marie či Božího těla, nebo při procesích v rámci těchto náboženských svátků pořádaných – veřejně prezentovány nejlepší žákovské práce: řečnické či písemné proslovy, obrazové básně a emblémy. Výstavky slovesných či výtvarných emblémů vytvořených studenty (*affixiones*) se poté velmi brzy etablovaly jako standardní součásti života jezuitských kolejí.¹² Představu o tom, jak tyto žákovské výtvořky vypadaly, nám poskytuje např. trojjazyčná sbírka *Typus mundi*, vzešlá z představení, uspořádaného v předvečer svátku sv. Ignáce (31. července) roku 1627 žáky rétorické třídy jezuitské koleje v Antverpách a sestavená poté k tisku pod dozorem tamního profesora rétoriky Jeana Matthiae (1601–1669).¹³ Každý ze studentů (kromě jejich jmen – Egidius Tellier, Balthasar Gallaeus, Gerardus van Rheyden, Ioannes Waerenborch, Ioannes Moretus, Ioannes Tissu, Nicolaus Coldenhoue, Philippus Helman a Philippus Fruytiers – o nich a jejich dalších kariérách příliš nevíme) přispěl do sbírky třemi či čtyřmi skladbami, včetně delší latinské básně a kratších veršovaných poém ve francouzštině a holandštině. Ilustrační doprovod sbírky, vytvořený ve výtvarné tradici dobově populárního žánru *Emblemata Amorum*, knižních tisků symbolicky znázorňujícím milostný vztah mezi Božskou láskou, symbolizovanou postavou Kupida se svatozáří (*Amor Divinus*),

¹⁰ E. A., FITZPATRICK (ed.), práce cit. v předešlé poznámce, s. 221–222. Citováno dle R., DIMLER, supra v pozn. 3, s. 61–62.

¹¹ Připomeňme proslulou sentenci českého jezuitu Bohuslava Balbína: „*Nula res est sub Sole, quae materiam Emblematicae dare non possit*“ (*Není pod sluncem nic, aby to nemohlo poskytnout látku emblému*). Viz B., BALBÍN, *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*. Praha: Univerzita Karlova, 1969, s. 211. Přeložil Bohumil Ryba. Ke konexím Balbínova díla a emblematiky viz L., KONEČNÝ, *Bohuslav Balbín a emblematika*. In: IDEM, práce cit. v pozn. 6, s. 44–66. Původně otištěno ve sborníku *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*. Praha, 1922, s. 165–180.

¹² K *affixionnes* blíže K., PORTEMAN, *Emblematic Exhibitions (affixiones) at the Brussels Jesuit College (1630–1685). A Study of the Commemorative Manuscripts (Royal Library, Brussels)*. Brussels: Royal Library – Turnhout: Brepols, 1996; IDEM, práce cit. v pozn. 1, s. 181–190; M., Van VAECK, *Emblem Exhibitions and Solemn Entries in the Jesuit Colleges in Belgium*. In: R., DEKONINCK et al., *Emblemata Sacra. Emblem Books from the Maurits Sabbe Library, Katholieke Universiteit Leuven*. Philadelphia: Saint Joseph's University, 2006, s. 69–70; M., Van VAECK – T., Van HOUDT, „*One in a Thousand*“: *Ephemeral Emblems in the Mechelen Seminarium Archiepiscopale in Honour of its President Petrus Dens (1765)*. Leuven: Peeters, 1996. Z české literatury viz K., VALENTOVÁ – BOBKOVÁ, práce cit. v pozn. 9, s. 74.

¹³ Celý název formátem drobné knížky, vytištěné v témže roce u antverpského nakladatele Ioannesa Cnobbaerta, zněl: *Typus Mundi: in quo eius calamitates et pericula, nec non diuini, humanique amoris antipathia, emblematicè proponuntur a RR. C.S.I.A. [Rhetoribus Collegii Societatis Jesu Antverpiae]*. „Aprobatio“ sbírky, tj. její schválení řádovým korektorem, je z 2. srpna 1627; ke zkompletování svazku tedy došlo před tímto datem. K šíři jezuitů tištěné emblematické produkce a roli Antverp jako centra protireformační „Propagandy Fidei“ viz P. M., DALY, *Emblematic Publications by the Jesuits of the Flanders Belgium Province to the Year 1700*. In: J., MANNING (ed.), *The Jesuits and the Emblem Tradition. Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference, 18–23 August, 1996*. Turnhout: Brepols, 1999, s. 249–278. Srov. R., DIMLER, *Short Title Listing of Jesuit Emblem Books, Emblematica. An Interdisciplinary Journal for Emblem Studies* 2, 1987, s. 139–187. K jezuitské emblematicce naposledy souhrnně IDEM, *The Jesuit Emblem*. In: *Companion to Emblem Studies*. Ed. P. M., DALY, New York: AMS Press, 2008, s. 99–127, 549–554.

a lidskou duší – Animou,¹⁴ vytvořil rytec Philip de Mallery (1598-?).¹⁵ Věhlas kolekce dvaatřiceti emblémů, sdružených pod titul *Obraz světa, v němž jsou předloženy jeho pohromy a nebezpečí jakož i protiklad lásky Boží a lidské ve formě emblémů*, záhy překročil hranice jezuitského Vlámska. ¹⁶ Obeznačenost českého prostředí s tímto dílkem dokládá anonymní olejomalba, vystavená pod názvem „Alegorie světské marnosti“ v rámci expozice barokního umění na zámku Kinských ve Žďáru nad Sázavou, ¹⁷ jejíž námět úzce derivuje z předposledního, jednatřicátého emblému jezuitské sbírky. Nevelký obraz zachycuje alegorický výjev s Božským Kupidem sedícím za truhlářskou stolicí, do jejíž pracovní desky je upevněna zeměkoule. Amor se zářícím nimbem kolem hlavy, připodobněný – jak si povšimla již Andrea Rousová – k Ježíši v dětském věku, prořezává povrch zemské sféry hrotem šípu. Z otevřené rány modré zeměkoule tryská proud předmětů a odznaků, symbolizující marnost pozemského světa, pomíjivost světské (královské insignie, meč) a duchovní slávy (papežská tiára, kardinálský klobouk), pozemské krásy (květ růže) i kratochvilných zábav. Stejně marně se pomíjivosti vezdejšího světa pokouší postavit hráz umění (médiu hudby symbolizují v kompozici housle, architekturu úhelník a malířství paleta s barvami). Zobrazený vodopád světského zmaru kontrapunkticky vyvažuje sloup ověšený Arma Christi, atributy Ježíšova utrpení (důtkami, metlou, trnovou korunou, kostkami, s nimiž římsí vojíci metali o plášť ukřižovaného Spasitele, a rákosovým žezlem)¹⁸ vyobrazený v levé části scény.¹⁹

¹⁴ Více k této specifické skupině emblémových knih viz M., PRAZ, *Seventeenth Century Imagery*. Roma: Edizione di Storia e Letteratura, 1964, s. 83–168 (kap. 3: Profane and Sacred Love); J., MANNING, *The Emblem*. London: Reaktion Books, 2002, s. 176–184. Srov. R., BERLINER, „God is Love“. In: R., SUCKALE, (ed.), *Rudolf BERLINER (1886–1967)*. „The Freedom of Medieval Art“ und andere Studien zum Christlichen Bild. Berlin: Lukas Verlag 2003, s. 82–92. Původně otištěno v: *Gazette des Beaux – Arts* VI/42, 1953, s. 9–26. Dále K., PORTEMAN, *Nieuwe gegevens over de drukgeschiedenis, de bronnen en de auteur van de embleembundel Amoris divini et humani antipathia*, Ons geestelijk erf 49, 1975, s. 193–213. Pro oblibu motivu duše toužící po spojení s Kristem v prostředí raně barokních Čech viz G., DIERNA, *Mezi vyprávěním a traktátem: Chot Kristova (1680) slezského jezuita Matěje Viera*. In: P., CEMUS, (ed.), práce cit. v pozn. 1, Tomus 2, s. 808.

¹⁵ Viz A., ADAMS – S., RAWLES – A., SAUNDERS, *A bibliography of the French emblem books of the sixteenth and seventeenth centuries. Volume 2: L–Z*. Genève: Droz, 2002, s. 489–491; F 571–F 572. Editio altera z roku 1630 mělo identické ilustrace jako první vydání sbírky. Srov. C., MOSELEY, *A Century of Emblems. An Introductory Anthology*. Aldershot: Scholar Press, 1989, s. 25–26, 183. Online edice sbírky z roku 1627 je přístupná na: <http://emblems.let.uu.nl/tm1627.html> (vyhledáno 7. 9. 2011).

¹⁶ K vlivu svazku *Typus mundi* na další emblémové knihy viz K. J., HÖLTGEN, *Emblem and Meditation Some English Emblem Books and Their Jesuit Models*. In: *Explorations in Renaissance Culture* 18, 1992, s. 62–63. Pro jeho reflexi v polském baroku J., PEŁC, *Storwo i obraz na pograniczu literatury i sztuki plastycznych*. Krakow 2002, s. 194; P., BUCHWALD-PEŁCOWA, *Zwiazky polskich ksiązek emblematycznych z emblematyką niderlandzką*, Rocznik Historii Sztuki XV, 1985, s. 224–225. Pro obecnější kontext dobové, jezuitů produkované nábožné literatury viz R., DEKONICK, *AD IMAGINEM. Statuts, fonctions et usages de l’image dans la littérature spirituelle jésuite du XVIIe siècle*. Genève, 2005.

¹⁷ A., ROUSOVÁ, *Alegorie světské marnosti*. In: L., STOLÁŘOVÁ (ed.), *Barokní umění ze sbírek Národní galerie v Praze. Výběrový katalog stálé expozice Národní galerie v Praze na zámku Kinských ve Žďáru nad Sázavou*. Národní galerie v Praze 2008, s. 64–65 (obr.).

¹⁸ Motiv sloupu odkazuje k pranyři, kde byl Kristus připoután a trápen před svou poslední cestou na jeruzalémskou Golgotu. Ke genezi souboru nástrojů Kristova umučení viz R., BERLINER, *Arma Christi*. Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst 3. F. VI, 1955, s. 35–152. Pro stručné ikonografické shrnutí např. J., ROYT, *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum 2006, s. 167–170.

¹⁹ Ikonografii emblému č. 31 a filiace jeho pictury s vybranými emblémy dalších jezuitských tisků s motivem božského Kupida se zemskou sférou, u brusného kola nebo soustruhu zevrubně diskutuje A., GUIDERDONI-BRUSLÉ, *Tourner le bois, tourner les âmes: le tour à perche emblématique du Typus mundi (Anvers, 1672)*. In: Pedro F., CAMPA – Peter M., DALY (ed.), *Emblematic Images and Religious Texts. Studies in Honor of G. Richard Dimler, S. J.* (Early Modern Catholicism and the Visual Arts Series, Vol. 2). Philadelphia: Saint Joseph’s University, 2010, s. 149–155.

Okolnosti vzniku ani původní provenience obrazu, který je přesnou malířskou transkripcí raně barokní de Malleryho mědirytiny emblému č. XXXI z antverpské knížky, nejsou známy. Malbu lze však položit nejspíše do sklonku 17. století; v téže době – v roce 1697 – také vyšla německá edice kolekce *Typus mundi* v bavorském Dillingenu.²⁰ Poselství obrazu, sugestivně připomínajícího svým současníkům, že trvalé hodnoty jsou pouze duchovní povahy a člověk se k nim může upínat skrze meditaci o utrpení Pána Ježíše Krista,²¹ rozvádí delší latinská skladba, uvozená názvem „Tímto se stane svět spravedlivějším“ (*Erit ex hoc aequior Orbis*). Začátek básně zní: „*Všeho se dotkla Boží láska a, nalézaje sílu v sobě samé, svět naplnila tu nadějí a tam strachem. / A pevná zůstává proti bezuzdnosti a nenechává se spoutat ani slovy ani ranami. / Poslední – hle břevna ve tvaru Kříže, hřeby, trn, provaz, rákos, dűtky, krev, Láska. / A již je patrné, jak klade zárodky sporů a škod Lásce zrozené v nebi láska vzniklá zde ve světě. Pokud se nějaký jed objeví v nerovném světě, ihned mu přidává váhu...*“²² V následujících strofách autor navrhl diferentní obrazy falše a opulentní pýchy světa na jedné a bolestných útrap Spasitele na druhé straně: „*Září ti zlatem korunovaná hlava a hlavu Boží trýzní koruna trnová? / Tobě je dáno žezlo s drahokamy a Bohu jen nicotný rákos? / ... / On rudne svou krví, ty drahou nachovou barvou? / ... / Tebe opásal zlatý řetěz a tohoto železný? / Krista pouta a tebe spirálou zdobí drahokamy? / ... / Sladce chutnajícím nektarem smlažuješ hrdlo a Boží ústa zdrsňuje tekutina z myrhy? / Obřezaní barbaři rvou Boží vlasy a tvé vlasy v kadeře upravuje milostnice? / Plivanci zahrnují Boha, tvé pleti dává bělostnou barvu líčidlo? / Tebe osvětlují blesky zrcadla, Bůh má jen plachtu? / Ruka i noha ti tleská a podupává v příjemných orgiích, Kristu hřeb přibíjí obě ruce i nohy? / Tvůj spánek pochrupuje v husím peří, Kristus visí bdící na tvrdém břevnu? / Již otevírá železné kopí Boží hruď a tvé tělo zůstává chráněné pevnou ocelí?*“²³ Epilog skladby přináší echo naděje: „*Tak ne: přichází potomek, který zvítězí a ocel [myšleno: pevnou krustu Světa – pozn. PP] zlomí, a rovněž Láska vše vyrovná...*“²⁴ Podobný dramatický tonus a vypjatá rétorika charakterizuje i další skladby antverpské sbírky, které dokládají všestrannou erudici autorů a jejich znalosti historických reálií a mytologie.

Co nám uvedený příklad sděluje o faktickém využívání emblémů v jezuitském vzdělávacím systému? Před více než půl stoletím Rosemary Freeman ve své práci „*English Emblem Books*“ (1. vyd. London 1948) mínila, že „*hlavní smysl emblematických obrazů byl dekorativní ne pedagogický*“.²⁵ Recentní badatelé, reflektující spřízněnost řady stěžejních děl raně novověké pedagogiky (včetně Komenského *Orbis sensualium pictus*, prvně vydaného v roce 1658 v Norimberku) s emblémovými knihami,²⁶ naopak konstatují neza-

²⁰ A., ADAMS – S., RAWLES – A., SAUNDERS, práce cit. supra v pozn. 15, s. 494, F 574. Popularitu emblému č. 31 z antverpské sbírky dokládá v německém prostředí recyklace jeho pictury na textilní malované korouhvi z Mnichova, datované rokem 1720. Viz A., GUIDERDONI-BRUSLÉ, práce cit. v předešlé pozn., s. 154, obr. 12 na s. 167.

²¹ A., ROUSOVÁ, práce cit. v pozn. 17, s. 64.

²² Za překlad latinského textu skladby děkuji PhDr. Vlastě Seinerové.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ R., FREEMAN, *English Emblem Books*. New York: Octagon, 1966, s. 90.

²⁶ Přehled literatury, v níž je diskutován kladný vztah J. A. Komenského k emblematické, výběrově podává L., KONEČNÝ, *Omnia sponte fluant: Jan Amos Komenský, jeho „pedagogická“ impres a Rembrandtova Krajina se třemi stromy*. In: Tamtéž, práce cit. v pozn. 6, zvl. s. 89–91, pozn. 1–20.

stupitelnou roli emblémů v jezuitském školství, a to zejména ve výuce ctností, tedy ve sféře morální filozofie.²⁷ Za užitečné přitom považují rozlišování emblematického materiálu jako nástroje k morální výchově od vlastní oblasti didaktiky (vzdělávání), jež zahrnovala víceméně tradiční osvojení si sumy poznatků z různých vědních oblastí. V portfoliu emblémových knih byly výrazně zastoupeny jak oblasti flory a fauny, tak i informace o místech a událostech, které mohly posluchačům jezuitských škol zprostředkovat reálné a faktické poznatky z oblasti historie, geografie a řady dalších oborů.²⁸ Lekce morální filozofie žáky vedly k nalezení optimálních etických postojů, volbě správné životní cesty v období dospívání a k odmítnutí všeho špatného a duchovně škodlivého v duchu tradičních morálních exemplů: Herkula na rozcestí či „Pythagorejského ypsilonu“.²⁹ V prvním i druhém případě integrace emblémů do výuky kultivovala u řádových studentů vytříbené vnímání jevů a věcí, procvičovala jejich obrazotvornost, luštěním emblematických hříček a hádanek podněcovala invenci a schopnost lakonického vyjadřování myšlenek.³⁰ Toto všestranné využití zajistilo emblematické v rámci jezuitského vzdělávání prominentní postavení, a to prakticky až do zrušení řádu v roce 1773.

²⁷ A., SAUNDERS, *The Sixteenth-Century Emblem Book: A Decorative and Useful Genre*. Genève: Droz, 1988, s. 27; D. S., RUSSELL, *The Emblem and Device in France*. Lexington, Kentucky: French Forum, 1985, s. 160.

²⁸ P. M., DALY, *Literature in the Light of the Emblem. Structural Parallels between the Emblem and Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Toronto: University of Toronto Press, 1979, s. 4. Vztahu tvůrců emblémových knih k antice, klasické tradici a humanismu se věnuje K. A. E., ENENKEL, *Humanist Learning, Classical Antiquity, and the Virtual „Wunderkammer“*. In: Companion to Emblem Studies. Ed. P. M., DALY. New York: AMS Press, 2008, s. 129–145. Srov. A., VISSER, *Joannes Sambucus and the Learned Image. The Use of the Emblem in Late-Renaissance Humanism*. Leiden: Brill, 2005. K Sambucovým emblémům a jejich pedagogickému využití též Z., KÁKOŠOVÁ, *Emblémy Jána Sambuca*. Slovenská literatúra 39, 1992, č. 2, s. 104–119; EADEM, *The Emblems of Ján Sambucus*. In: Zborník Univerzity Komenského Graecolatina et Orientalia XXIII–XXIV. Bratislava: Univerzita Komenského 1995, s. 85–93; Z., DZUR-ŇÁKOVÁ, *Emblémy v edukačno-vzdělávací činnosti trnavských jezuitov*. In: D., ŠKOVIERA (ed.), *Sambucus*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2005, s. 195–205 (zvl. s. 197). Srov. též P., KOPRDA, *Ján Sambucus v dejinách žánru emblém a epigram*. Slovenská literatúra 47, 2000, č. 1, s. 27–36.

²⁹ Podrobněji viz J., HARASIMOWICZ, *Motiv „dvou cest“ v projevech zbožnosti a v umění raného novověku*. In: Kol. aut., *Fenomén cestování v dílech autorů raně novověké Evropy*. Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica, Studia historica II, 1995. Ústí nad Labem: Universita J. E. Purkyně, 1997, s. 107–112. Ke zrodu tématu a četným zobrazením Herkula na rozcestí viz klasické pojednání E., PANOFSKY, *Hercules am Scheidewege*. Leipzig – Berlin: Teubner 1930. Srov. G. K., GALINSKY, *The Herakles Theme. The Adaptations of the Hero in Literature from Homer to the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell 1972. Pro ohlasy tématu v emblematické produkci viz A., BAGLEY, *Hercules in Emblem Books and Schools*. In: A. L., BAGLEY – E. M., GRIFFIN – A. J., McLEAN (ed.), *The Telling Image: Explorations in the Emblem*. New York: AMS Press, 1996, s. 69–95.

³⁰ Blíže viz alespoň: A. L., BAGLEY, *Some Pedagogical Uses of the Emblem in Sixteenth- and Seventeenth-Century England*. Emblematica. An Interdisciplinary Journal for Emblem Studies 7, 1993, s. 321–344; E., KNAPP – G., TŮSKĚS, *Sources for the Teaching of Emblematics in the Jesuit Colleges in Hungary*. In: M., Van VAECK – J., MANNING (ed.), *The Jesuit and the Emblem Tradition. Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference 18–23 August, 1996* (Imago Figurata, Studies 1a). Turnhout: Brepols 1999, s. 115–145; J., LOACH, *The Teaching of Emblematics and Other Symbolic Imagery by Jesuits within Town Colleges in Seventeenth- and Eighteenth-Century France*. In: Tamtéž, s. 161–186; A., SAUNDERS, *Make the Pupils Do It Themselves: Emblems, Plays and Public Performances in French Jesuit Colleges in the Seventeenth Century*. In: Tamtéž, s. 187–206.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

- Alison, ADAMS – Stephen, RAWLES – Alison, SAUNDERS, *A bibliography of the French emblem books of the sixteenth and seventeenth centuries*. Travaux d'Humanisme et Renaissance. Vol. CCCXXI. Volume 2: L – Z. Genève: Droz, 2002, s. 489–494
- John, ATTEBERRY – John, RUSSELL (ed.), *Ratio Studiorum: Jesuit Education, 1540–1773*. Chestnut Hill: Mass., 1999
- Ayers L., BAGLEY, *Some Pedagogical Uses of the Emblem in Sixteenth- and Seventeenth-Century England*. Emblematica. An Interdisciplinary Journal for Emblem Studies 7, 1993, s. 321–344
- Ayers L., BAGLEY, *Hercules in Emblem Books and Schools*. In: Ayers L., BAGLEY – Edward M., GRIFFIN – Austin J., McLEAN (ed.), *The Telling Image: Explorations in the Emblem*. New York: AMS Press, 1996, s. 69–95
- Bohuslav, BALBÍN, *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*. Praha: Univerzita Karlova, 1969
- Barbara, BAUER, *Jesuitische „Ars rhetorica“ im Zeitalter der Glaubenskämpfe* (= Mikrokosmos. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Bedeutungsforschung 18). Frankfurt am Main – Bern – New York: Peter Lang, 1986
- Jochen, BECKER, *Emblem book*. In: Jane, TURNER (ed.), *The Dictionary of Art*. Vol. 10. London: Macmillan Publishers, 1996, s. 173–177
- Rudolf, BERLINER, *Arma Christi*, Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst 3. F. VI, 1955, s. 35–152
- Rudolf, BERLINER, „God is Love“. In: R., SUCKALE, (ed.), *Rudolf BERLINER (1886–1967). „The Freedom of Medieval Art“ und andere Studien zum Christlichen Bild*. Berlin: Lukas Verlag 2003, s. 82–92
- Jörg Jochen, BERNIS – Wolfgang, NEUBER (ed.), *Ars memorativa. Zur kulturgeschichtlichen Bedeutung der Gedächtniskunst 1400–1700*. Tübingen 1993
- Kateřina, BOBKOVÁ – VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Karolinum, 2006
- Hana, BOČKOVÁ, *Divadlo božího řízení Jeremiáše Drexela a tradice humanistických theater*. Česká literatura 2001, č. 2, s. 185–193
- Paulina, BUCHWALD-PEŁCOWA, *Związky polskich ksiązek emblematycznych z emblematyką niderlandzką*. Rocznik Historii Sztuki XV, 1985, s. 224–225
- Petronilla, CEMUS (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. Tomus 1–2. Praha: Karolinum, 2010
- Rosalie Litell, COLIE, *Small Forms: Multo in Parvo*. In: EADEM, *The Resources of Kind. Genre-Theory in the Renaissance*. Ed. Barbara Kiefer, LEWALSKI. Berkeley – Los Angeles – London 1973, s. 32–75
- Peter M., DALY, *Literature in the Light of the Emblem. Structural Parallels between the Emblem and Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Toronto: University of Toronto Press, 1979
- *Companion to Emblem Studies*. Ed. P. M., DALY. New York: AMS Press, 2008

- Peter M., DALY, *Emblematic Publications by the Jesuits of the Flanders Belgium Province to the Year 1700*. In: John, MANNING (ed.), *The Jesuits and the Emblem Tradition. Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference, 18–23 August, 1996*. Turnhout: Brepols, 1999, s. 249–278
- Ralph, DEKONICK, *AD IMAGINEM. Statuts, fonctions et usages de l'image dans la littérature spirituelle jésuite du XVIIe siècle*. Genève, 2005
- G. Richard, DIMLER, *Short Title Listing of Jesuit Emblem Books*. *Emblematica. An Interdisciplinary Journal for Emblem Studies* 2, 1987, s. 139–187
- G. Richard, DIMLER, *Humanism and the Rise of the Jesuit Emblem*. In: IDEM, *Studies in the Jesuit Emblem*. New York: AMS Press, 2007, s. 55–72
- Zuzana, DZURŇÁKOVÁ, *Emblémy v edukačno-vzdelávacej činnosti trnavských jezuitov*. In: Daniel, ŠKOVIERA, (ed.), *Sambucus*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2005, s. 195–205
- Karl A. E., ENENKEL, *Humanist Learning, Classical Antiquity, and the Virtual „Wunderkammer“*. In: *Companion to Emblem Studies*. Ed. P. M., DALY. New York: AMS Press 2008, s. 129–145
- Allan P., FARRELL, *The Jesuit Code of Liberal Education. Development and Scope of the Ratio Studiorum*. Milwaukee, 1938
- Edward A., FITZPATRICK (ed.), *St. Ignatius and the Ratio Studiorum*. New York: McGraw-Hill, 1933
- David, FREEDBERG, *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*. Chicago – London 1989, s. 179–187
- Rosemary, FREEMAN, *English Emblem Books*. New York: Octagon, 1966
- G. Karl, GALINSKY, *The Herakles Theme. The Adaptations of the Hero in Literature from Homer to the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell, 1972
- Agnès, GUIDERDONI-BRUSLÉ, *Tourner le bois, tourner les âmes: le tour à perche emblématique du Typus mundi (Anvers, 1672)*. In: Pedro F., CAMPA – Peter M., DALY (ed.), *Emblematic Images and Religious Texts. Studies in Honor of G. Richard Dimler, S. J. (Early Modern Catholicism and the Visual Arts Series, Vol. 2)*. Philadelphia: Saint Joseph's University, 2010, s. 147–169
- Pierre, HADOT, *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přirody*. Praha: Vyšehrad, 2010.
- Jan, HARASIMOWICZ, *Motiv „dvou cest“ v projevech zbožnosti a v umění raného novověku*. In: Kol. autorů, *Fenomén cestování v dílech autorů raně novověké Evropy. Acta universitatis Purkynianae. Philosophica et historica, Studia historica II.*, 1995. Ústí nad Labem: Universita J. E. Purkyně, 1997, s. 107–112
- Karl Josef, HÖLTGEN, *Emblem and Meditation Some English Emblem Books and Their Jesuit Models*. In: *Explorations in Renaissance Culture* 18, 1992, s. 62–63
- Magdalena, JACKOVÁ, *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti. Jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2011
- Zuzana, KÁKOŠOVÁ, *Emblémy Jána Sambuca*. *Slovenská literatúra* 39, 1992, č. 2, s. 104–119

- Zuzana, KÁKOŠOVÁ, *The Emblems of Ján Sambucus*. In: Zborník Univerzity Komenského Graecolatina et Orientalia XXIII–XXIV. Bratislava: Univerzita Komenského, 1995, s. 85–93
- Lubomír, KONEČNÝ, *Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematiky*. Praha: Národní knihovna, 2002
- Pavol, KOPRDA, *Ján Sambucus v dejinách žánru emblém a epigram*. Slovenská literatúra 47, 2000, č. 1, s. 27–36
- David, LONSDALE, *Oči k vidění, uši k slyšení. Úvod do ignaciánské spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003
- John W., O'MALLEY – Gauvin Alexandre, BAILEY (ed.), *The Jesuits and the Arts 1540–1773*. Philadelphia: Saint Joseph's University Press, 2005
- John, MANNING, *The Emblem*. London: Reaktion Books, 2002, s. 176–184
- Walter S., MELION, *The Meditative Art. Studies in the Northern Devotional Print 1550–1625*. Philadelphia: Saint Joseph's University Press, 2009
- Charles A., MOSELEY, *A Century of Emblems. An Introductory Anthology*. Aldershot: Scholar Press, 1989
- Erwin, PANOFSKY, *Hercules am Scheidewege*. Leipzig – Berlin: Teubner, 1930
- Janusz, PEŁC, *Slowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*. Krakow, 2002
- Karl, PORTEMAN, *Nieuwe gegevens over de drukgeschiedenis, de bronnen en de auteur van de embleembundel Amoris divini et humani antipathia*. Ons geestelijk erf 49, 1975, s. 193–213
- Karl, PORTEMAN, *Emblematic Exhibitions (affixiones) at the Brussels Jesuit College (1630–1685). A Study of the Commemorative Manuscripts (Royal Library, Brussels)*. Brussels: Royal Library – Turnhout: Brepols, 1996
- Karl, PORTEMAN, *The Use of the Visual in Classical Jesuit Teaching and Education*. Paedagogica Historica 36, 2000, s. 179–196
- Mario, PRAZ, *Seventeenth Century Imagery*. Roma: Edizione di Storia e Letteratura 1964, s. 83–168
- Andrea, ROUSOVÁ, *Alegorie světské marnosti*. In: Lenka, STOLÁROVÁ, *Barokní umění ze sbírek Národní galerie v Praze. Výběrový katalog stálé expozice Národní galerie v Praze na zámku Kinských ve Žďáru nad Sázavou*. Národní galerie v Praze 2008, s. 64–65
- Jan, ROYT, *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum 2006, s. 167–170
- Daniel S., RUSSELL, *The Emblem and Device in France*. Lexington, Kentucky: French Forum, 1985
- Alison, SAUNDERS, *The Sixteenth-Century Emblem Book: A Decorative and Useful Genre*. Genève: Droz, 1988
- Jeffrey Chipps, SMITH, *Sensuous Worship. Jesuit and the Art of the Early Catholic Reformation in Germany*. Princeton – Oxford 2002, s. 46–49
- *Typus Mundi: in quo eius calamitates et pericula, nec non diuini, humanique amoris antipathia, emblematicè proponuntur a RR. C.S.I.A. [Rhetoribus Collegii Societatis Jesu Antverpiae]*. Antverpiae, 1627

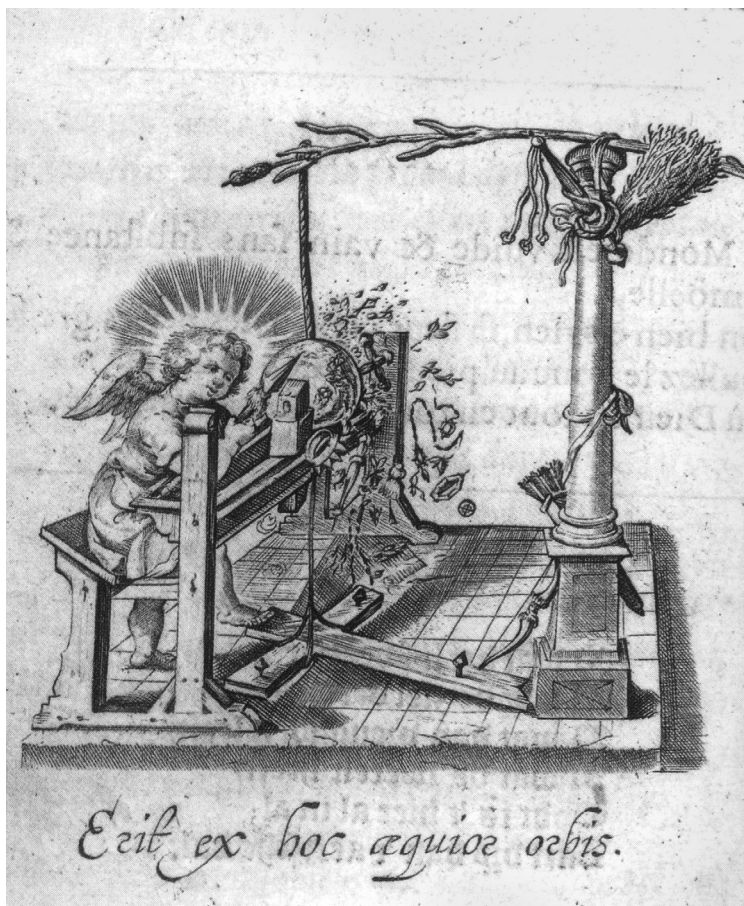
- Marc, Van VAECK – John, MANNING (ed.), *The Jesuit and the Emblem Tradition. Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference 18–23 August, 1996* (Imago Figurata, Studies 1a). Turnhout: Brepols 1999
- Marc, Van VAECK, *Emblem Exhibitions and Solemn Entries in the Jesuit Colleges in Belgium*. In: Ralph, DEKONINCK et al., *Emblemata Sacra. Emblem Books from the Maurits Sabbe Library, Katholieke Universiteit Leuven*. Philadelphia: Saint Joseph's University, 2006, s. 69–70
- Marc, Van VAECK – Toon, Van HOUDT, „One in a Thousand“: *Ephemeral Emblems in the Mechelen Seminarium Archiepiscopale in Honour of its President Petrus Dens (1765)*. Leuven: Peeters, 1996
- Arnoud S. Q., VISSER, *Joannes Sambucus and the Learned Image. The Use of the Emblem in Late-Renaissance Humanism*. Leiden: Brill, 2005
- Frances, YATES, *The Art of Memory*. London: Routledge and Kegan Paul, 1966
- Karl-August, WIRTH – William S., HECKSCHER, *Emblem, Emblembuch*. In: *Reallexikon der Kunstgeschichte*. Bd. 5. Stuttgart 1967, s. 86–222

PAVEL PANOCH

A FOOTPRINT OF THE COLLECTION TYPUS MUNDI (1627) IN BAROQUE BOHEMIA. A NOTE TO THE ROLE OF EMBLEMATICS IN THE JESUIT EDUCATION

The paper deals with the use of emblems and emblematics symbols in the role of a visual teaching instrument in the baroque Jesuit education. Jesuits' taste for rhetoric and exquisite visuality raised from the rich associative imagination of The Spiritual Exercises written by St. Ignatius of Loyola and it has also found its utilization in the Post-Tridentine praxis of the monastic educational system. Pedagogues had already been instructed by *Ratio studiorum* (1599), a ground prescript of the Jesuit education, to make shift with “talking figures”, i.e. pictures commented by attendant inscriptions, during teaching. Exhibiting of the best student works (exercises in rhetoric, visual poems and emblems) during festivities held on the important Church holidays (so called affixiones) became a common tradition of a life of the Jesuit colleges during the 17th century. Its popular reception within baroque Bohemia represents an anonymous painting from the collection of the National Gallery in Prague. Its theme, until now being interpreted as an allegory of the profane vanity, derives in fact from the engraving made by Philip de Mallery, which accompanied a famous collection of devotional emblems *Typus mundi* (Antwerp 1627). The paper analyses iconography of the painting testifying the use of emblematic material by Jesuit teachers as a visual educational instrument. The paper interpretes accompanying Latin verses as a suggestive instrument of moral education and pious formation of the mind of the Jesuit adepts.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Pictura emblému č. XXXI z emblémové knihy *Typus mundi* (Antverpy 1627)

Repro: R., DEKONINCK et al., *Emblemata Sacra. Emblem Books from the Maurits Sabbe Library, Katholieke Universiteit Leuven*. Philadelphia: Saint Joseph's University, 2006, s. 70

Alegorie světské marnosti, neznámý autor, přelom 17. a 18. století, provenience: střední Evropa (Praha – Klementinum?), olej na plátně. Sběrka Národní galerie v Praze
 Repro: L., STOLÁROVÁ (ed.), *Barokní umění ze sbírek Národní galerie v Praze. Výběrový katalog stálé expozice Národní galerie v Praze na zámku Kinských ve Žďáru nad Sázavou*.
 Národní galerie v Praze, 2008, s. 65